

BALLAI LÁSZLÓ

***A médiumok és a távoktatás
hatása az írásbeliségre és az
irodalomra***

© COPYRIGHT 1998, BALLAI LÁSZLÓ, MINDEN JOG FENNTARTVA.

ELHANGZOTT A MAGYAR ÜZLETEMBERKÉPZŐ ISKOLAMODELL ALAPÍTVÁNY ÉS AZ E-MAGISTER EGYESÜLET TUDOMÁNYOS
KONFERENCIÁJÁN 2003. OKTÓBER 9-ÉN A KOSSUTH KLUBBAN.

EZ A MŰ AZ ÍRÓ HONLAPJÁRÓL, A [HTTP://WWW.VASAROS.COM/ART/BALLAI/](http://www.vasaros.com/art/ballai/) OLDALRÓL SZÁRMAZIK. A SZÖVEG
BÁRMINEMŰ MEGVÁLTOZTATÁSA, VALAMINT KERESKEDELMI CÉLÚ SOKSZOROSÍTÁSA CSAK A SZERZŐ KÜLÖN, ÍRÁSBELI
ENGEDÉLYÉVEL LEHETSÉGES. E-MAIL: [BALLAI@VASAROS.COM](mailto:ballai@vasaros.com)

(P) 2003, BY VASAROS DOT COM

Amikor Johannes Gutenberg 1448-ban Mainzban szedésnyomó műhelyt nyitott, tevékenysége nem keltett különösebb figyelmet. Még híressé vált negyvenkét soros bibliáját is csupán Johann Fust helybéli polgár támogatásával sikerült elkészítenie. Az írástudók hallgattak és szorgalmasan másolták tovább a kódexeket. Hogy a csupán némelyek által elsajátítható tudás egy egyszerű technikai újítás révén közkeletűvé váljon, mint a vaseke vagy a puskapor, teljesen valószínűtlennek látszott. Ki sejthette akkor, hogy a nyomdai eljárás a XIX. század elejéig változatlan marad, sőt, hogy kulturális következményeit a XX. században egyenesen Gutenberg-galaxisként aposztrofálják? Az első ősnymtatványok csupán egy-két példányban készültek, mint a kézzel írott könyvek. Hanem harminc év múlva már ezres szériák kerültek ki a nyomdákban és nem csupán a nyomtatott könyvek jöttek divatba, hanem a nyomdászok is. Egy valamire való nemesi családnak saját nyomdászt tartott. A könyvnyomtatás nélkülözhetetlen lett a kultúra és a tudomány felvirágzásához, a felvilágosodáshoz, a közoktatás bevezetéséhez és az írásbeliség általánossá válásához.

A technológiai folyamatok általános műveltségre gyakorolt hatását persze semmi esetre sem szabad túldimenzionálni, mint arra az éles szemű Thoreau már a XIX. század közepén rámutat:

„Találmányaink csinos játékszerek csupán, amelyek elvonják a figyelmet komolyabb dolgoktól... Alig várjuk, hogy alagutat fúrjunk az Atlanti-óceán alatt, és az óvilágot néhány héttel közelebb hozzuk az újhoz; de talán a legelső hír, amely az amerikaiak türelmetlenül hegyezett nagy fülébe fog jutni az lesz, hogy Adelaide hercegnőnek számárköhögése van!” (Thoreau, 1854/2000)

Bizonyos találmányok hatása jóval nagyobb lehet, mint azt sokan – akár feltalálók – gondolják. Egy írásbeliséggel rendelkező társadalom nem csupán abban különbözik az írástudatlan emberközösségtől, hogy tagjai levelezni tudnak egymással – mutat rá Hajnal István. Az egész közösség tartalma, dinamikája megváltozik, sok, személyes érintkezéshez kötött dolog háttérbe szorul, s helyükbe racionális szabályszerűségek lépnek. (Hajnal, 1998)

A televízió feltalálása a kultúrált körök egy részének hatalmas aggodalmát váltotta ki. McLuhan és követői egyenesen a Gutenberg-galaxis végét jósolták! Az „egyszemű szörnyeteg” vibráló tekintetében révedés helyett ki fog immár könyvet venni a kezébe? Hamar kiderült azonban, hogy csupán azok váltak a képernyő rabjaivá, akik amúgy sem olvastak, legfeljebb ponyvaregényeket, a többiek szelektív tévénézőként kiegészíthették kulturális palettájukat a televízióban sugárzott minőségi műsorokkal.

A tudomány eszköz, módszer, technikák együttese, amely semleges a felhasználásával szemben. A gondolat Dewey húsbavágó kérdéséhez vezet:

„Milyen célokra használjuk majd? Megfontoltan, rendszeresen, a társadalmi jólét előmozdítására, vagy elsősorban privát meggazdagodásunk céljaira, úgy, hogy szélesebb társadalmi eredményeit a véletlenre bizzuk?” (Dewey, 1981)

Ez sajátos módon egybecseng Bertrand Russell vélekedésével: „A tudományt mindaddig értéknek kell tartanunk, amíg a világról való ismereteinket gyarapítja, amint azonban a technikai fejlődés előmozdítását tekinti legfőbb céljának, aszerint kell dicséretre méltónak vagy kárhóztatandónak tartanunk, mire használják ezt a bizonyos technikát.” (Russell, 1998)

Thoreau már a maga korában kitűnően felismeri a tendenciát, amely a modern „kommunikációs társadalmat” veszélyezteti:

„Akárki – mindenki – készségesen és buzgón lehajol, hogy felvegyen egy ezüstdollárt; de nem törődünk az arany igékkel, melyeket az ókor legbölcsebbjei mondtak, s melyeknek értékéről minden utánuk következő kor bölcsei megbizonyosodtak... olvasmányaink, társalgásunk, mindez a legalacsonyabb szinten van, pigmeusok és törpék színvonalán.... a lúd csak lúd marad, akárhogyan körítjük.... Mit ünnepelnek az emberek? Rendező bizottság tagja mindahány, s óránként szónoklatot vár valakitől. Szemükben Isten a nap elnöke – és Webster az ő szónoka.”

És valóban, Nyíri Kristóf ekképp vélekedik korunk bölcsészének feladatairól:

„Az egyik médiumot a másik eszközeivel kutatni: ez lesz tehát az új bölcsészettudományok föladata... Miközben a hagyományos bölcsészettudományok immár csupán emlékeket jelentő elemeit muzealizáljuk, a ma s a holnap számára tényleges üzenetet hordozó részeit pedig fölkészítjük a 21. századra, bölcsészként elsődlegesen nem a bölcsészettel kell foglalatoskodnunk – hanem hozzá kell járulnunk egy új életforma fölépítéséhez.” (Nyíri, 1999)

Ilyenformán tehát még a bölcsészettudomány is beigazolni látszik Molnár Tamás aggodalmát, aki szerint:

„A gép az, ami a demokráciát a technika segítségével megvalósítja úgy, hogy azonnali kapcsolatot létesít az emberek között....szinte megható jele kétségbeesésünknek, hogy szemem, fülöm, tapintáson keresztül eljussunk az azonnali kontaktus birodalmába, amelyben az én és a te különbsége megszűnik, a kettő összeolvad. Nincs többé kirekesztés, másság. Minden egyedi, sőt egy és ugyanaz.” (Molnár, 1998)

Igen, a „hagyományos” tömegkommunikációs eszközöktől eljutottunk a médiumok médiumáig, az Internetig, mely csakúgy, mint minden ezen a világon, innovátorok közreműködésének köszönhető.

„Az innovátor, azaz az újító, a fejlesztő, az előmozdító...– fejtegeti Samuelson – aki technikai tökéletesítéseket kezdeményez és ismer fel, s akinek sikerül bevezetnie őket. Schumpeter a kapitalizmus dinamikus szereplőinek tekintette az innovátorokat, akiknek jövedelmező uralma csak egy napig tart, hogy azután a profitjukat eltűntessék a őket követő versenytársak.” (Samuelson, 1997)

Innovátor. Leonardo da Vinci megalkotta a repülőgép és a helikopter eszméjét, amiket kora technikai színvonalán a gyakorlatban azonban nem lehetett megvalósítani. Leonardo da Vinci nem volt innovátor, csak egyszerű zseni, aki ontotta magából az emberiség jobbítását célzó elképzeléseket. Amikor kísérleti repülőgépe felszállni látszott, nem aranyhegyek

magasodtak fantáziáiban, hanem a zsigerei mélyéig megrendítette az az érzés, ami pénzben kifejezhetetlen, de szó is alig adja vissza a jelentőségét: „Heuréka”.

„Ha elfogadjuk a fejlődés szót, akkor annak az egyetlen lehetséges definíciója: » Heuréka «. A fejlődés mozzanata egyedül a feltalálásban ragadható meg. Ahol a tiszta eszme, az emberi génusz uralkodik és nem a piszkos gyakorlat, a bevezetés, az alkalmazás. Csodálatos dolog volt, hogy Enrico Fermi létrehozta az első atommáglyát. Borzalmas dolog volt a hirosimai atomtámadás.” (Ballai, 2000)

Az informatika fejlődése soha nem volt távlatokat nyit az emberiségnek. Az információt azonban nem szabad összekeverni a tudással, csakúgy, mint az információszerezést a tanulással. A hír, az információ kihullik az ember fejéből – erre építenek a marketingpolitikusok, amikor átalakulnak „demokratából konzervatívvá, vallástalanból buzgó kereszténnyé, munkáspártiból liberálissá, liberálisból nacionalistává” (Ballai, 2002) A tudást, mely az ismeretek megszerzésének és rendszerezésének metodológiája soha nem felejtjük el. Csodálatos szerkezeteinknek segíteniük kell a tudás bevésésében és megőrzésében, ez a közvetítő eszközök együttes alkalmazására épülő távoktatás feladata. A távoktatás visszaadhatja a médiumok méltóságát is.

„Teljes mértékben kulturális kérdés, hogy az új nemzedéket kik és hogyan szólítják meg először. A régi rómaiak igen nagy súlyt fektettek az amúgy polgárjoggal nem bíró nők művelésére, minthogy ők lesznek, akik a haza leendő nagyjait az első években nevelik.” (Ballai, 2000)

„Miért foglalkozunk annyit azzal, hogy milyen babot vessünk, miért nem törődünk többet az emberek új nemzedékével?” – lehet Thoreau-val kérdezni.

A tömegkommunikációs eszközökben rejlő kulturális veszélyre szellemesen figyelmeztet a Chanse című filmi, melyben Peter Sellers egy analfabéta kertészt alakít, aki minden értesülését a televízióból szerzi és a film végén az Egyesült Államok elnöke lesz. Habermas így írja le a jelenséget:

„Az úgynevezett human interest közös nevezőjén kialakul egy tetszetős és ugyanakkor kellemes szórakoztató anyag mixtum compositum, mely tendenciájában a valósághűséget a fogyasztásra való alkalmassággal helyettesíti, és inkább félrevezet a kikapcsolódásra szánt ingerek személytelen felhasználása felé, mint hogy az ész nyilvános használatára ösztönözne.... A kultúrával való kapcsolat fejleszt, míg a tömegkultúra fogyasztása semmilyen nyomot nem hagy; olyanfajta tapasztalatot közvetít, mely nem halmozódik, hanem regrediál.” (Habermas, 1999)

Ez az önmagában is aggasztó folyamat a rádióra, televízióra, mobiltelefonra, az internetre – a rákos sejtburjánzás természetével kiterjedve gyökeresen megváltoztatta a társadalmi kommunikáció természetét, így jöhetett létre az informatikai társadalom, amelyben – a sztereotípiától eltérő megközelítés szerint – különböző médiumokon keresztül egyidejűleg és folyamatosan tájékoztatják az embert mindenféléről, anélkül, hogy igénye volna rá.

A távoktatási formák újfajta interaktivitásra építenek, mely a virtuális médiumokra, az Internetre és a telekommunikációra alapul. Az interaktivitás legjobb módozatainak kifejlesztése közepette törekedni kell arra, hogy ne tűnjenek el olyan eszközök, amelyek az emberiség kultúrájának alappilléreit jelentik. Bényei Miklós rámutat a változások pozitív kihatásaira, amennyiben a műveltségi javak szélesebb körben mozoghatnak. (Bényei, 2003)

„Kivált az interaktív számítógéphálózatok térhódításával a multimediális kommunikáció visszatértének vagyunk tanúi – lelkenedezik Nyíri Kristóf. – Visszatérésről beszélek, hiszen a multimediális kommunikáció... az ember természetes életvilágához tartozik..... Ehhez képest az írásbeliség megjelenésével s jelesül az alfabetikus írás elterjedésével a kommunikáció csatornáit beszűkülnek.”

Egyetérték Erich Frommal: „Az ember agyával a huszadik században él már, míg szívével a kőkorszakban.” (Fromm, 1993) Ez azonban nem azt jelenti, hogy ünnepegni kellene a kőkorszak irányába mutató techno-szociális jelenségeket.

A virtuális világ térhódítása egyébként nem „visszatérést”, sőt, még nagyobb eltávolodást jelent a technológiai kort megelőző „természetes életvilágtól”, a nem szintetikus anyagokból készült használati tárgyakkal, állatokkal természettel való közvetlen érintkezés világától, mint ami az írásbeliség kapcsán esetleg tapasztalható volt. A „kommunikáció csatornáinak beszűkülése” pedig a könyvnyomtatás felvirágzásának és a sajtó elterjedésének korszakában csupán olyan specifikus kontextusban érvényes, mint amit Habermas vetít elénk: „A magánjellegétől megfosztott intim szféra publicisztikus módon kiüresedik, az irodalmi jellegétől megfosztott pszeudonyilvánosság valamiféle hipercsalád bizalmas övezetévé alakul át.”ⁱⁱ

Az olvasás az ismeret- és örömszerzés egyedi és semmivel sem pótolható formája, mely a telekommunikációs eszközök, médiumok segítségével jelentős mértékben racionalizálható, lerövidül a háttéranyag keresésére fordított idő. Aki olvasott már könyvet, majd huzamosabb ideig silabizálta a monitort, nem csupán azért fog visszatérni a könyvhöz, mert három óra elteltével már vibrál a szeme, hanem mert közvetlen kapcsolatra törekszik e bekezdésekbe, sorokba rendeződő, kiterjedéssel rendelkező tapintható, jószágú, természetes entitással.

Voltaképpen a számítógépek és az Internet világa – ha úgy tetszik, akár mint a televízió alternatívája – az írásbeliség világa, amely a Gutenberg-galaxison, azaz a sornymtatású szövegek olvasásának és – igaz, nem szedésnyomóval, hanem tasztatúrával történő – létrehozásának képessége. Az ősi kultúrákhoz való visszatérés metaforikus értelemben is túlzás. Az új oktatási formák éppen az írásképből is rögzíthető, tehát írás-olvasásra épülő gondolkodási struktúra nélkül értelmezhetetlenek.

Jack Goody kutatási eredményei alapján egyértelműen igazolható, hogy az írott szöveg fontos nyelvi paraméterek tekintetében felette áll a beszédnek.ⁱⁱⁱ (Benczik)

Ong úgy véli, hogy az általa – a rádió, a telefon és a televízió hatására alakuló – másodlagosnak nevezett szóbeliség az írásbeliség kultúráját nem felváltja, hanem kiegészíti, teljesebbé teszi. (Benczik) Bár a nyomtatott sajtó nagy ütemben visszaesett, a könyvnyomtatás csökkenése jóval lassabb, teljes kiszorulásának megakadályozásáért éppen a közvetítő eszközök együttes alkalmazásán alapuló távoktatást is – csak úgy mint a modern oktatás egyéb formáit, de különösen a bölcsészetet – nagy felelősség terheli. Az írásbeliség nem csupán önmagáért való, „muzealizált” értékeket hordoz, de hatalmas mértékben járult hozzá az emberi nyelv gazdagodásához. Ha az „alkalmazott kommunikációs technikák közötti váltás” eredményeképpen eltűnne, az végzetes következményekkel járhat nem csupán az oktatásra, de a beszédre és az emberi civilizáció egészére is.

Illyés Gyula nem olyan borúlátó, mint az immanensen már az irodalom sorsát is megpecsételő McLuhan vagy az ő apokalipszistát kiteljesítő Flusser, aki a beszéd elkorcsosulását előjelzi.^{iv}

„A fényképészet nem ártott, hanem éppenséggel használt a festészetnek: a saját területére szabadította – írja. – Az elektromos gondolat- és hírközlő eszközök nem szegényíteni, hanem gazdagítani fogják a költészetet. Marconi

találmánya éppoly kevésbé homályosítja el Gutenberget, ahogy Gutenberg sem temette el Homéroszt. Bajos ezt megérteni? Csak megértetni; azokkal, akik a kényelmet csak lustaságnak – a szellem lustaságának is – univerzális uralmért fejlesztik.

Ez – de csak ez az utóbbi – nem mindennapi károkkal fenyeget.” (Illyés, 1989)

Az író számára a médium az, ami – közeg, melyet az alkotás aktusa megelőz. Homérosz géniuszának semmilyen rekvizitumra nincs szüksége későbbi kollégái szertárából, lúdtollra, kalamárisra, Remington íróképre, McKintosh szövegszerkesztőre. Ő közvetlenül szól a közönséghez, és műveinek fennmaradása legalább annyira nem foglalkoztatja, mint amennyire nem zavarta, hogy hallgatói ezt-azt megváltoztatnak énekeiben. A szövegromlástól és az epigonistáktól való félelem a modern kor találmánya. A költemény leírásának kényszere valószínűleg a drámaírás kifejlődéséhez, szerző és előadó személyének végleges elválásához kapcsolódik. De ma sem „a mű írja a szerzőt” – hacsak nem az írásművészet idegen tollait áhító bulvárlap-, pletykaregény- vagy reklámszüzsé-kreátor esetében. Az író a modern kor „csinos találmányai” a szövegszerkesztő, a televízió, az Internet, – úgy is, mint tanulót, aki távoktatási módszerekkel fejleszti tudását – csupán kiszolgálják, mint az automobil vagy a mosógép, nem határozzák meg, bár, környezetfestéshez felhasználhatja őket, sőt, írhat emberekről, akik rabjai e haladott szerkezeteknek. Mert az irodalom emberből keletkezik és emberről szól, még akkor is ha hőse állat vagy akár tárgy formáját ölti magára, és az ember, miközben újabb és újabb tárgyakat hoz létre, igyekszik kibújni azok szorításából.

Az írás művészete nem egyszerűen utánzás (Arisztotelész), hanem a meglévő, a civilizáció öntőformáiba dermedt struktúrák előtti lélektani és tudati mélyrétegekből merít és egyfajta metanyelvet teremt, melynek megértése megoldhatatlan nehézségek elé állítja az esztétákat, elemzőket. Ekképp az írás művészete az irodalom ősi eleveenségében magát az írásbeliséget határozza meg felelősséggel, örökösen meghurkolva és felbontva a beszédszöveg arany szálait.

Felhasznált irodalom

- Arisztotelész: Poétika, ford.: Sarkady János, Magyar Helikon, 1974
- Ballai László: A mezítelen marketing, Európa, 2000
- Ballai László: A politika mint marketing, tanulmány, 2002
- Benczik Vilmos: Írásbeliség és nyelvfejlődés, tanulmány, MEK
- Bényei Miklós: A magyar írásbeliség ezer éve, előadás, 2003
- Dewey, John: Tudomány és társadalom, ford.: Vajda Mihály, Pragmatizmus, vál., Gondolat, 1981
- Fromm, Erich: Menekülés a szabadság elől, ford.: Bíró Dávid, Akadémiai, 1993
- Grüll Tibor: Véget ér a Gutenberg galaxis, Hetek, 1998, július 11.
- Habermas, Jürgen: A nyilvánosság szerkezetváltása, ford.: Endreffy Zoltán, Osiris, 1999
- Hajnal István: Írásbeliség és fejlődés, Replika, 1998. június, 30.
- Illyés Gyula: Az emberi szó jelene és jövője, Naplójegyzetek, 1961-1972, Szépirodalmi, 1989
- Molnár Tamás: A modernség politikai elvei, Európa, 1998
- Nyíri Kristóf: Multimédia és új bölcsészettudomány, előadás, 1999
- Russell, Bertrand: A hatalom és az egyén, ford.: Rakovszky Zsuzsa, Kossuth, 1996
- Samuelson, Paul A. – Nordhaus, Willam. D.: Közgazdaságtan, ford.: Atkári János, Közgazdasági és Jogi, 1997
- Thoreau, Henry David Walden (1854), ford.: Szöllősy Klára, Édesvíz, 2000

Jegyzetek:

-
- ⁱ A film magyar címe: Isten hozta Mr, szereplők: Peter Sellers, Shirley McLane, Melvin Douglas; rendezte: Hal Ashby. 1980-ban Oscar-díjat kapott.
- ⁱⁱ Habermas koncepciója szerint a polgári nyilvánosság a XVII-XVIII. századi irodalmi salonokhoz és a körük rendeződő könyvkiadáshoz, sajtóhoz kötődik, mely a negyedik rend hangját, a polgári közvéleményt artikulálja a feudalizmus keretein belül, egyszersmind annak szétfeszítésére törekedve. A polgári rend általánossá válásával azonban a sajtó elszakad magántársasági gyökereitől, tömegintézménnyé válik, mely a valódi ideológiai tartalom helyett a fogyasztói eszme gondozását tekinti fő feladatának.
- ⁱⁱⁱ Jack Goody kísérletet tett rá, hogy konkrétan megragadja az írott és a beszélt nyelv releváns különbségeit. Vizsgálódásainak eredményeképpen arra a következtetésre jutott, hogy az írott szövegekre a következők jellemzők
1. az elvont kifejezések gyakoribb használata
 2. a szavak nagyobb választéka
 3. a kevésbé személyes (és ezáltal kevésbé kontextualizált) szóhasználat
 4. a nagyobb szabatosság
 5. a kifinomultabb (szintaktikai) kidolgozottság
 6. a nagyobb formalitás
 7. a holt nyelvek iránti nagyobb bizalom
- A 2. 4. és 5. pontban rögzítettek azt igazolják, hogy az írott szöveg fontos nyelvi paraméterek tekintetében felette áll a beszédnek. (Benczik)
- ^{iv} „Minden jel arra mutat, hogy a betűvetés kódja, hasonlóan az egyiptomi hieroglifákhoz vagy az indián csomóíráshoz, feledésbe merül. A jövőben már csak a történészeknek és más szakembereknek kell írni és olvasni tanulniuk” – írta nemrégiben a kommunikációelmélet egyik nemzetközi hírű szakembere, Vilém Flusser (idézi Grüll, 1998)
- ^v Arisztotelész klasszikus megfogalmazása szerint: „Az eposzírás, a tragédiaköltészet, a komédia, a dűthirambosz-költészet, a fuvola- és lantjáték nagy része, egészben véve mind utánzás.”